

**ЗВІД СУДОВИХ РІШЕНЬ
ТА ПРАКТИКИ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ
УКРАЇНИ**

У п'яти книгах

Книга 4

**Аналізи, узагальнення, листи
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
та Верховного Суду**

За загальною редакцією
доктора юридичних наук *А. В. Столітнього*
та кандидата юридичних наук *А. С. Курися*

Харків
«Право»
2019

Укладачі:

А. В. Столітній – доктор юридичних наук, доцент, старший радник юстиції;

А. О. Смирнов – заступник Керівника Офісу Президента України;

А. С. Курись – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, державний радник юстиції 3 класу;

С. В. Шмаленя – кандидат юридичних наук, начальник організаційно-методичного відділу управління нагляду за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю, Департаменту нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні та координації правоохоронної діяльності Генеральної прокуратури України, старший радник юстиції;

В. М. Валентій-Гезун – прокурор організаційно-методичного відділу управління нагляду за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю, Департаменту нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні та координації правоохоронної діяльності Генеральної прокуратури України, старший радник юстиції;

М. І. Снігар – викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, Інституту підвищення кваліфікації прокурорів Національної академії прокуратури України, молодший радник юстиції

Звід судових рішень та практики у кримінальному процесі України : 3-42 у 5 кн. – Харків : Право, 2018. – .

ISBN 978-966-937-516-2

Кн. 4 : Аналізи, узагальнення, листи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Верховного Суду / [уклад.: А. В. Столітній, А. О. Смирнов, А. С. Курись та ін.] ; за заг. ред. А. В. Столітнього та А. С. Курися. – 2019. – 996 с.

ISBN 978-966-937-830-9

Книга 4 є четвертою з п'яти видань, які увійшли до «Зводу судових рішень та практики у кримінальному процесі України». У ній систематизовано аналізи, узагальнення, листи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Верховного Суду з метою забезпечення правильного та однакового розуміння законодавства у сфері кримінального процесу.

Рекомендоване для суддів, прокурорів, слідчих, працівників інших правоохоронних органів, адвокатів, науковців, викладачів, аспірантів, магістрів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю.

УДК 343.15+342.565.2(477)

© Столітній А. В., Смирнов А. О., Курись А. С. та ін., укладання, 2019

© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

ISBN 978-966-937-830-9 (кн. 4)

ISBN 978-966-937-516-2

ПЕРЕДМОВА

Загальновідомо, що запорукою кваліфікованого здійснення досудового розслідування та представницьких повноважень у кримінальному провадженні, серед інших чинників, є досконале володіння положеннями національного законодавства та відповідних міжнародних договорів, а також відслідковування на постійній основі змін і доповнень до нормативно-правових актів.

У свою чергу, нормативна обізнаність невід’ємно пов’язана з потребою вивчення судової практики застосування норм права.

Реалізація вказаної мети дещо ускладнена поступовим процесом приведення у відповідність до європейських правових стандартів вітчизняної законодавчої бази, а також окремих процесуальних питань здійснення кримінального судочинства.

З огляду на викладене актуальним питанням є необхідність розроблення та запровадження в практичну діяльність фахової юридичної літератури, спеціалізованих посібників та інших видань.

Не залишаючись осторонь, колективом авторів розроблено видання – Звід судових рішень та практики у кримінальному процесі України (далі – Звід), оскільки він є інноваційним, ураховуючи відсутність аналогічного збірника у сучасній фаховій літературі.

Даний систематизований науково-інформативний продукт є результатом комплексного моніторингу рішень національних судових органів у галузі кримінального судочинства, а тому розраховане на широку фахову аудиторію.

Видання містить у собі оприлюднені у період з 1972 року по 2018 рік постанови Пленумів Верховного Суду України, чинні на теперішній час, а також прийняті за часів діяльності Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, прийняті ними рішення у порядку перегляду, які, на нашу думку, мають найбільш важливе значення для судової практики, інформаційні листи, узагальнення, аналізи та роз’яснення з питань застосування судами кримінального процесуального законодавства, висновки і рішення Конституційного Суду України щодо відповідності окремих положень законів України Основному Закону України.

Більшість положень, зазначених у документах такого характеру, та які ухвалені до набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), можуть бути застосовані на практиці і у теперішній час, оскільки мають основоположний характер, окремі можуть

бути використані у частині, що не суперечить чинному кримінальному процесуальному закону, проте наведені в них положення дозволять простежити тенденцію внесених змін до законодавства з метою кращого їх розуміння.

Таким чином, дане видання є комплексним та системним узагальненням практики Конституційного Суду України та судів вищих інстанцій загальної юрисдикції.

Таким чином, звід є комплексним та системним узагальненням практики Конституційного Суду України та судів вищих інстанцій загальної юрисдикції.

Це видання складається з п'яти окремих книг: 1 – «Рішення та висновки Конституційного Суду України»; 2 – «Постанови Пленумів Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ»; 3 – «Аналізи, узагальнення, листи Верховного Суду України»; 4 – «Аналізи, узагальнення, листи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Верховного Суду»; 5 – «Рішення Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Касаційного Кримінального суду Верховного Суду».

Видання наповнене документами у розрізі судових юрисдикцій та інстанцій з додержанням хронологічного порядку. З метою отримання бажаного результату, пов'язаного з пошуком конкретних документів, у Зводі зазначено ключові слова та статті КПК України, що також покликано сприяти досягненню зручності його практичного використання.

Без сумніву стверджуємо, що Звід стане незамінним «помічником» у професійній діяльності суддів, прокурорів, слідчих, працівників інших правоохоронних органів, адвокатів, науковців, викладачів, аспірантів, магістрів і студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю.

I. АНАЛІЗИ, УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ УКРАЇНИ З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

УЗАГАЛЬНЕННЯ судової практики про злочини, вчинені неповнолітніми, у 2010 році

Вступ

Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається гострою актуальною правовою та суспільною проблемою, що постійно привертає увагу вчених і практиків. Вона є складовою загальної злочинності та засвідчує тенденції її розвитку в майбутньому. Це зумовлено не лише тим, що неповнолітні завжди визнавалися злочинцями особливого роду, а й тим, що на сьогодні це одна з найбільш кримінально уражених верств населення.

Соціально-економічна криза в Україні, безробіття, невирішені завдання культурно-виховного характеру негативно впливають на формування молодого покоління. В окремих випадках ці явища зумовлюють відчуження неповнолітніх від офіційних інститутів соціалізації.

Розглядаючи проблему злочинності серед неповнолітніх, необхідно виділити сукупність обставин і факторів, що сприяють підвищенню її рівня. Неабияку роль відіграє сім'я, в якій виховується майбутній правопорушник (злочинець), а також активна профілактична та попереджувальна робота. Негативно впливає на підлітків відсутність контролю з боку суспільства (серед неповнолітніх спостерігається незайнятість, не всі з них відвідують навчальні заклади), алкоголізм і наркоманія серед однолітків тощо.

Найбільш ефективним методом боротьби зі злочинністю неповнолітніх є запобігання їй. Це пріоритетне завдання правоохоронної системи нашої держави. Суспільство має не лише захистити себе від неповнолітніх правопорушників, а й водночас повернути до нормального життя тих, хто став на хибний шлях.

Велике значення для профілактики злочинності серед неповнолітніх має процесуальна діяльність судів, що здійснюють провадження у кримінальних справах. Правові заходи, які суди застосовують стосовно неповнолітніх, здатні реально запобігати вчиненню ними нових злочинів і сприя-

ти виправленню підлітків. Здійснюючи правосуддя стосовно таких осіб, суди мають забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод як неповнолітнього підсудного, так й інших учасників процесу.

Особливе значення для запобігання та профілактики злочинів серед неповнолітніх мають кримінально-процесуальні, у тому числі й запобіжні заходи, що застосовуються до цієї категорії осіб, спрямовані на попередження злочинів та одночасне перевиховання підлітків.

На сьогодні у законодавстві України відсутні уніфіковані нормативно-правові акти, які регулюють це питання. Однак існують норми щодо здійснення правосуддя стосовно осіб, які не досягли 18-річного віку. Зокрема, порядок провадження у справах про злочини неповнолітніх, як передбачено статтею 432 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України), визначається за загальними правилами КПК України для провадження у кримінальних справах і, крім цього, додатковими нормами, викладеними у главі 36 КПК України «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх». У цій главі містяться норми щодо посиленого захисту прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві, що полягає у подвійному представництві інтересів неповнолітнього в суді – його законним представником, наділеним широкими повноваженнями, і захисником (адвокатом); у розгляді додаткових питань, що є складовою предмету доказування у кримінальній справі стосовно неповнолітнього, з'ясуванні умов його життя й виховання, наявності повнолітніх підмовників, інших осіб, які втягнули неповнолітнього у злочинну діяльність; у вирішенні судом додаткових питань при постановленні вироку у справі стосовно неповнолітнього (чи можна замінити покарання у виді позбавлення волі іншим покаранням, не пов'язаним із позбавленням волі); у виділенні справи стосовно неповнолітнього за наявності у ній повнолітніх співучасників злочину в окреме провадження на стадії досудового слідства. Порядок судочинства у справах про злочини неповнолітніх враховує вікові інтелектуальні, психологічні та інші особливості цих осіб, відсутність у них життєвого досвіду, певне обмеження загальної громадської дієздатності та матеріальної відповідальності тощо.

Чинний закон надає обвинуваченим, які вчинили злочин у віці до 18 років, додаткові гарантії їх прав і свобод щодо встановлення істини, попереджувального впливу судочинства. Статті глави 36 КПК України доповнюють загальні правила судочинства та застосовуються поряд із загальними правилами, встановленими цим Кодексом.

Разом із тим у багатьох країнах світу (США, Англії, Бельгії, Франції, Німеччині тощо), на відміну від України, судочинство у справах про зло-

чини неповнолітніх здійснюється спеціалізованими судами різних модифікацій¹. Діяльність створених судів для неповнолітніх оцінюється вченими-дослідниками досить високо².

Правосуддя стосовно неповнолітніх має бути складовою частиною процесу національного розвитку кожної країни. Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, тому суди повинні врахувати вимоги міжнародних правових актів, зокрема тих, які стосуються здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх. У міжнародно-правових актах наголошується на необхідності особливого захисту дітей та підлітків.

Упродовж 2003–2007 років Україна підписала ряд конвенцій про захист прав дітей. На сьогодні Міністерство юстиції України виконує 45 двосторонніх та 25 багатосторонніх міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах.

Крім того, 29 листопада 1985 року Україною було підписано договір, за яким вона взяла на себе обов'язок виконувати Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила). Стаття 2.1 зазначених Правил наголошує на необхідності неупередженості їх застосування.

В іншому важливому міжнародному документі – Конвенції про права дитини, прийнятій 44 сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1989 році та ратифікованій Верховною Радою України 27 лютого 1991 року (далі – Конвенція ООН), міститься гуманне положення щодо застосування до неповнолітнього запобіжних заходів. Відповідно до статті 37 Конвенції арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно із законом та використовується лише як крайня міра і протягом якомога коротшого відповідного періоду часу.

Основні напрями державної політики України стосовно дітей, заходи щодо її реалізації центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, організаціями, суспільними інститутами визначено Національною програмою «Діти України» (далі – Національна програма), затвердженою Указом Президента України від 18 січня 1996 року. Серед основних завдань Програми зазначено вжиття заходів щодо профілактики злочинності, наркоманії, алкоголізму і куріння серед дітей.

¹ Омеляненко Г. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної норми. – К. : Атіка, 2002. – С. 6.

² Ведерникова О. Ювенальная юстиция: исторический опыт и перспективы // Рос. юстиция. – 2000. – №7. – С. 52.

Виконання основних заходів Національної програми у 1996–2000 роках активізувало процеси практичного вирішення проблем поліпшення становища дітей і реалізації положень Конвенції ООН, а також сприяло частковому посиленню профілактики підліткової злочинності. З метою вирішення нагальних питань щодо захисту прав дітей Указом Президента України від 24 січня 2001 року затверджено додаткові заходи для забезпечення виконання Національної програми на період до 2005 року. Соціальна політика стосовно дітей у 2001–2010 роках спрямована, насамперед, на зменшення впливу негативних явищ, зумовлених реформуванням суспільства. Незважаючи на певне зменшення кількості зареєстрованих злочинів, вчинених неповнолітніми, рівень злочинності серед підлітків залишається високим. Так, у 2010 році засуджено 10 883 або 1 % неповнолітніх, які раніше вчиняли злочини і притягувалися до кримінальної відповідальності. Апеляційні суди областей зауважують про негативну тенденцію щодо послаблення з боку кримінальної міліції та комісій у справах неповнолітніх контролю за поведінкою засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Злочинність у дитячому середовищі вимагає удосконалення профілактичної роботи, пошуку ефективних форм взаємодії всіх заінтересованих організацій, діяльність яких спрямована на запобігання втягненню підлітків у протиправну діяльність.

Законом України від 24 січня 1995 року «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» (зі змінами), виходячи із положень Конституції України та Конвенції ООН, визначено правові основи діяльності органів, служб та спеціальних установ, на які покладено здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку.

Статтею 6 зазначеного Закону передбачено створення при судах інституту судових вихователів для здійснення контролю за виконанням рішень стосовно неповнолітніх, який діє згідно з відповідним Положенням, затвердженим спільним наказом Верховного Суду України, Міністерства юстиції України та Міністерства освіти України від 15 листопада 1995 року. Інститут судових вихователів мав здійснити комплекс заходів щодо виконання судових рішень стосовно неповнолітніх, їх батьків (усиновителів), опікунів (піклувальників), але такий інститут на сьогодні практично не діє.

Роз'яснення судам із питань застосування законодавства щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх надано Пленумом Верховного Суду України у постановвах:

а) від 22 грудня 1995 року №21 «Про практику застосування судами примусових заходів виховного характеру» (втратила чинність згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 31 травня 2002 року №6);

б) від 31 травня 2002 року №6 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» (втратила чинність згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року №2);

в) від 16 квітня 2004 року №5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»;

г) від 15 травня 2006 року №2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру».

Із часу прийняття зазначених постанов відбулися значні зміни в правовій сфері – 28 червня 1996 року прийнято Конституцію України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Держава гарантує утвердження й забезпечення прав і свобод людини. З 01 вересня 2001 року набрав чинності новий Кримінальний кодекс України (далі – КК України), було значно оновлено КПК України (законами України від 21 червня 2001 року, 12 липня 2001 року та 07 липня 2010 року до цього Кодексу внесено суттєві зміни та доповнення).

Із метою вивчення стану розгляду судами кримінальних справ про злочини неповнолітніх, дослідження питань застосування чинного законодавства України, що передбачає відповідальність за такі злочини, виявлення складних питань у судовій практиці та висвітлення можливих шляхів їх вирішення було проведено аналіз судової практики про злочини, вчинені неповнолітніми.

1. Стан злочинності серед неповнолітніх

Стан підліткової злочинності викликає глибоке занепокоєння та зумовлює необхідність пошуку нових засобів запобігання їй, вжиття з боку державних органів і громадськості додаткових заходів, що сприятимуть поступовому скороченню злочинних проявів у середовищі неповнолітніх. Серед загальних заходів профілактики зазначених явищ вкрай важливою є процесуальна діяльність органів розслідування, прокуратури і суду, що здійснюють провадження у кримінальних справах про злочини, вчинені неповнолітніми. У цій роботі необхідно значно підвищити якість розслідування і судового розгляду зазначеної категорії кримінальних справ.

Аналіз статистичних даних свідчить, що рівень криміналізації у підлітковому середовищі залишається достатньо високим. У 2010 році за розслідуваними справами неповнолітніми було вчинено 17,3 тис. злочинів (що на 12,3 % більше, ніж за аналогічний період минулого року), в тому числі 8,7 тис. тяжких та особливо тяжких. Питома вага цих злочинів у структурі злочинності серед неповнолітніх становить 50,4 %. Питома

вага тяжких та особливо тяжких злочинів за розслідуваними справами становила 7,6 % [7,9 %]¹.

Неповнолітніми особами було скоєно 76 умисних убивств, у 118 випадках завдано умисних тяжких тілесних ушкоджень, вчинено 43 згвалтування, майже 1,6 тис. грабежів, 378 розбійних нападів та 318 фактів незаконного заволодіння автомобілями. Більше половини (66,6 %) злочинів, скоєних неповнолітніми, становлять крадіжки чужого майна, – 11,5 тис., у тому числі із квартир – 1,8 тис. Майже кожний четвертий підліток у 2010 році вчинив злочин у віці 14–15 років (4,3 тис.).

За даними Державної судової адміністрації України, кількість кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми, що перебували на розгляді судів першої та апеляційної інстанцій, збільшилася з 11 тис. (2009 рік) до 12,2 тис. (на 10,9 %). Провадженням закінчено 82,9 % від числа справ, що перебували на розгляді [79,9 %]. Із постановленням вироку судами розглянуто 8,5 тис. справ, що на 27,1 % перевищує показник попереднього року. Помітно зменшилася кількість справ, провадження у яких закрито, зокрема, у 1 185 справах [1 659] що на 28,6 % менше, ніж у 2009 році.

У 2010 році судами повернуто на додаткове (досудове) розслідування 236 кримінальних справ стосовно неповнолітніх, що на 3,7 % менше, ніж у попередньому звітному періоді.

Дещо менше виявлено фактів тяганини при розгляді справ стосовно осіб, молодших 18 років. Відповідно до статті 40 Конвенції ООН будь-яке рішення стосовно неповнолітнього має невідкладно прийматися компетентним чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом. Так, протягом 2010 року із порушенням строків, передбачених статтями 241, 256 КПК України, призначено до судового розгляду 112 кримінальних справ [145] стосовно неповнолітніх або 1,1 % від розглянутих. Найчастіше порушення процесуальних строків при призначенні до розгляду таких справ допускають суди Рівненської області – 6,6 %, Львівської – 6,4 %, та міста Києва – 3,3 %.

Важливим засобом запобігання злочинності серед тих, хто не досяг 18-річного віку, є встановлення і притягнення до кримінальної відповідальності дорослих осіб, які втягнули неповнолітніх у вчинення злочину. У 2010 році засуджено 3,1 тис. неповнолітніх, які вчинили злочини за участю дорослих, що на 36,6 % більше, ніж у попередньому році. Майже третина (28,1 %) засуджених підлітків вчинили злочини разом із дорослими, інколи – під їх безпосереднім впливом, що виявився у корисливих пропозиціях, проханнях, порадах, нерідко – у залученні до спільного

¹ Тут і далі у квадратних дужках наведено дані за 2009 рік.

вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів. Часто раніше судимі дорослі втягують у злочинну діяльність молодь. Залучення підлітків до вживання алкоголю та наркотиків створює додаткові мотиви для вчинення злочинів. У 2010 році засуджено 19,5 % (2,1 тис.) неповнолітніх, які вчинили злочини у стані алкогольного сп'яніння. За вчинення злочинів у групі засуджено 6,3 тис. неповнолітніх, що становить 58,3 % від числа засуджених [5 тис. або 58,4 %].

У 2010 році судами за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність засуджено 982 особи [537].

Кількість засуджених неповнолітніх у 2010 році становила 10,9 тис. [8,6 тис.] і збільшилася по Україні в цілому на 27,7 %, зокрема, у Хмельницькій області – на 77,2 %, Житомирській – 75,9 %, Кіровоградській – 68,9 %, Миколаївській – 53,8 %, Луганській – 52,3 %, та місті Севастополі – на 68,6 %.

Майже 30 % засуджених осіб у віці до 18 років на момент вчинення злочинів ніде не навчалися і не працювали. Так, у 2010 році кількість таких підлітків становила 2,9 тис. Однією з причин вчинення злочинів є п'янство неповнолітніх. Кожен п'ятий із числа таких засуджених вчинив злочин у стані алкогольного сп'яніння.

У 2010 році кількість засуджених неповнолітніх осіб, які на момент вчинення злочинів виховувалися у неповних сім'ях, становила 4,7 тис. або 43,6 % від числа засуджених [3,7 тис. або 43,1 %]. Нерідко саме таких дітей використовують для вчинення протиправних дій злочинні угруповання.

Згідно з чинним кримінальним законодавством до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом може бути застосовано такі основні види покарань як штраф, громадські або виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк та додаткові покарання у виді штрафу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Так, у 2010 році кількість неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, збільшилася на 7,6 % і становила 2 тис. або 18,7 % від числа таких засуджених [1,9 тис. або 22,0 %]. Найбільше їх у Донецькій області – 323, Дніпропетровській – 191, Луганській – 170, Одеській – 114, та в Автономній Республіці Крим – 103. Кількість неповнолітніх, засуджених у 2010 році до позбавлення волі до 1 року включно становить – 123 [95]; від 1 до 2 років – 191 [156]; від 2 до 5 років – 1,3 тис. [1,2 тис.]; від 5 до 10 років – 326 [370]. До позбавлення волі у минулому році неповнолітніх було засуджено за вчинення таких злочинів: за умисне вбивство – 158 [149], умисне тяжке тілесне ушкодження – 74 [93], згвалтування – 82 [70], крадіжка – 920 [600] (45,3 % від загальної кількості всіх засуджених до позбавлення волі підлітків), грабіж – 332 [411], розбій – 245 [285], незакон-

не заволодіння транспортними засобами – 139 [160], хуліганство – 31 [51], злочини у сфері обігу наркотичних засобів – 50 [49] тощо.

Аналізуючи наведені статистичні дані, можна дійти до висновку, що суди переважно дотримуються рекомендацій, зазначених у статті 17.1 «с» Пекінських правил про те, що позбавлення волі може застосовуватися до неповнолітнього тільки за серйозні злочини із застосуванням насильства або за неодноразове вчинення інших серйозних злочинів.

Судами було звільнено від покарання з випробуванням із застосуванням статті 104 КК України 7,6 тис. або 69,4 % неповнолітніх засуджених [5,7 тис. або 66,4 %]. Значною є частка таких осіб у Закарпатській області – 82,1 %, Одеській – 77,7 %, Рівненській – 76,0 %, Харківській – 75,5 %, Волинській – 75,3 %, Кіровоградській – 75,2 %, та інших.

Інші види основних покарань застосовуються до неповнолітніх рідко. Так, арешт призначено 85 неповнолітнім, виправні роботи – 3, громадські роботи – 522, штраф – 535. Додаткове покарання у виді штрафу в 2010 році до неповнолітніх не застосовувались, четверо неповнолітніх осіб позбавлені права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Виправдано судами четверо неповнолітніх осіб.

У 2010 році судами застосовано примусові заходи виховного характеру до 1,9 тис. неповнолітніх, що на 26,3 % більше, ніж у минулому році [1,5 тис.], зокрема у Донецькій області – до 223 осіб, Луганській – 126, Дніпропетровській – 132, Кіровоградській – 86, Запорізькій – 121, Одеській – 87, та в Автономній Республіці Крим – до 96. Більше половини (71,8 %) неповнолітніх, до яких застосовано примусові заходи виховного характеру, вчинили суспільно небезпечні діяння у віці від 11 до 14 років. Відповідно до частини другої статті 105 КК України суди минулого року застосовували до неповнолітніх такі примусові заходи виховного характеру: застереження – до 215 підлітків (11,5 %); передача під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, – 1,8 тис. (98,2 %); зобов'язання відшкодувати заподіяні майнові збитки – 1; обмеження дозвілля – 64 (3,4 %); направлення до спеціальних навчально-виховних установ, шкіл – 124 (6,6 %); до професійних училищ соціальної реабілітації – 21 (1,1 %).

Під нагляд батьків у 2010 році судами всього було передано 1,8 тис. неповнолітніх, до яких застосовано примусові заходи виховного характеру [1,4 тис. або 92,4 %]. Цими особами вчинено такі суспільно небезпечні діяння: злочини проти власності – 1,4 тис., умисні вбивства – 3, умисні тяжкі тілесні ушкодження – 10, згвалтування – 2, злочини проти громадського порядку та моральності – 64, проти безпеки руху – 21, у сфері обігу наркотичних засобів – 62. Проте, як свідчить судова практика, примусовий захід виховного характеру у виді передачі під нагляд батьків

у багатьох випадках є малоефективним, оскільки часто такі неповнолітні вже давно вийшли з-під батьківського контролю, батьки негативно впливають на них або позбавлені батьківських прав, а отже, підлітків передають під нагляд тих, хто вже виявив неспроможність виховати свою дитину належним чином, а то й сам втягнув її у злочинну діяльність.

Невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей сприяє вчиненню неповнолітніми правопорушень. За ухилення від таких обов'язків у 2010 році судами накладено адміністративні стягнення на 35,8 тис. осіб, що на 8,9 % більше, ніж у попередньому році. Накладено штрафи на 19,5 тис. осіб на загальну суму 982,7 тис. грн, із них сплачено добровільно 292,4 тис. грн.

Узагальнення встановило, що суди переважно забезпечують правильне застосування законодавства у справах про злочини, вчинені неповнолітніми. Разом із тим є випадки, коли суди неналежно виконують вимоги процесуального закону, що визначають умови і порядок розгляду таких справ, допускають помилки при застосуванні закону про кримінальну відповідальність неповнолітніх та істотно порушують вимоги кримінально-процесуального закону. Деякі судді намагаються розглядати справи стосовно осіб, які не досягли 18 років, у спрощеному порядку без додержання процесуальної процедури. Не в усіх справах належним чином з'ясовано причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів, а постановлені у цьому зв'язку окремі ухвали (постанови) не завжди виконуються. Питання судової практики розгляду справ про злочини, вчинені неповнолітніми, було вивчено за матеріалами, наданими апеляційними судами, та із використанням даних судової статистики.

2. Спеціалізація суддів із розгляду кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми. Заходи, яких було вжито місцевими та апеляційними судами на виконання рекомендацій Верховного Суду України від 26 вересня 2003 року №9–121. Вплив цих заходів на якість та оперативність розгляду справ стосовно неповнолітніх

Із метою забезпечення правильного та однакового застосування законодавства при розгляді справ про злочини, вчинені неповнолітніми, усунення недоліків і помилок, які допускають суди першої та апеляційної інстанцій, Пленум Верховного Суду України дав відповідні рекомендації та роз'яснення судам із питань застосування законодавства щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх, викладені у постанові від 16 квітня 2004 року №5 «Про застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх». Крім того, Верховним Судом України надано рекомендації стосовно поліпшення якості розгляду справ цієї категорії від 26 вересня 2003 року.